

<https://doi.org/10.36818/2071-4653-2023-2-8>

УДК 331.5.330

JEL E24, J28

Л. К. Семів

доктор економічних наук, професор, професор кафедри
соціального забезпечення та управління персоналом Львівського
національного університету імені Івана Франка, м. Львів
e-mail: semivlubov@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1219-1970>

Т. М. Демкович

аспірант кафедри соціального забезпечення та
управління персоналом Львівського національного
університету імені Івана Франка, м. Львів
e-mail: demkovych.tetiana1@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6642-3290>

ТІНЬОВА ЗАЙНЯТІСТЬ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Досліджено аспекти впливу тіньової зайнятості на економічний сектор в Україні та розглянуто зв'язок цього соціального феномена із соціальною безпекою особи. З'ясовано термінологічний апарат дослідження щодо тіньової зайнятості та соціальної безпеки. Доведено, що тіньова зайнятість є складовою тіньового сектору економіки. Показано, що в умовах воєнного стану тіньова зайнятість має сенс, оскільки пом'якшує і знижує обсяги ймовірного безробіття. Узагальнено теоретичні аспекти тіньової зайнятості, встановлено логічний зв'язок між тіньовою зайнятістю та соціальною безпекою, а також показано можливі шляхи скорочення обсягів тіньової зайнятості в контексті забезпечення соціальної безпеки. Висновки та пропозиції базуються на результатах реалізації громадською спілкою «Мережа правового розвитку» за підтримки Міжнародного центру «Відродження» проекту, який мав на меті об'єктивно дослідити вплив пандемії COVID-19 на правові потреби та проблеми в трудовій сфері неформально зайнятих осіб в Україні. Зроблено наголос на низці практичних заходів, яких мають вжити державні органи влади для оздоровлення ситуації у сфері тіньової зайнятості, щоб забезпечити вищий рівень соціальної безпеки як працівників, так і роботодавців.

Ключові слова: тіньова зайнятість, неформальна зайнятість, тіньова економіка, соціальна безпека.

Semiv L. K., Demkovych T. M. Shadow employment: features and challenges for Ukraine in the context of social security ensuring

In the context of the modern Russian-Ukrainian war, the issue of shadow employment is closely related to preserving the Ukrainian population of working age. By implementing social security measures, we gain the opportunity to retain the Ukrainian population, increase the labor potential, and accumulate human capital as an important national resource. In this article, the aspects of the impact of shadow employment on the economic sector in Ukraine are explored, as well as the connection of this social phenomenon with personal social security is considered. The terminology of the study regarding shadow employment and social security is clarified. The article argues that shadow employment is a component of the shadow economy sector. The authors show that in conditions of a state of war, shadow employment makes sense for existence, as it mitigates and reduces the levels of potential unemployment. The purpose of the research is to generalize the theoretical aspects of shadow employment, establish a logical connection between shadow employment and social security, and indicate possible ways to reduce the levels of shadow employment in the context of ensuring social security. The conclusions and recommendations of the authors are based on the results of the project of the International Center for Rebirth supported by the public organization "Network of Legal Development," which aimed to objectively study the impact of the COVID-19 pandemic on the legal needs and problems in the informal labor sector in Ukraine. Emphasis is placed on a range of practical measures the government should take to improve the situation in the field of shadow employment and thus ensure a higher level of social security for both workers and employers. Considering the observance and provision of social security at the state level for all workers, especially those engaged in shadow activities, the state authorities intend to implement a series of practical measures aimed at improving the situation in this area, particularly regarding shadow employment. The article summarizes that social security should be represented by a certain system of organizational, economic, managerial, and legal measures, the purpose of which is to prevent social threats to security at all levels: national, regional, specific enterprise, organization, and individual. Increasing the level of social security in the realm of shadow employment will allow the development of mechanisms and organic supplementation of an effective state policy to ensure the social security of citizens.

Keywords: shadow employment, informal employment, shadow economy, social security.

Постановка проблеми. На сучасному етапі суспільного розвитку є усвідомлення того, що поширеність тіньової зайнятості в Україні та світі не обумовлена рівнем економічного розвитку країн. Сьогодні її

наявність засвідчують певні проблеми у сфері пенсійного та медичного забезпечення, незадовільний стан фінансування їх державою через низький рівень податкових і страхових надходжень. Проблематику тіньової

зайнятості породжують також нерівні умови функціонування підприємств, організацій, яким притаманна низька продуктивність праці. Різні джерела інформації однак свідчать про збереження стабільно високого рівня тіньової зайнятості в Україні, яка оцінюється приблизно в 9% зайнятого населення, тобто стосується кожного п'ятого українця, і супроводжуються щорічними втратами українського держбюджету на рівні 100 млрд грн [1].

У сучасних умовах зростанню нетипових форм зайнятості, які можуть мати тіньовий характер чи є дотичними до тіньової економіки, безумовно, є дедалі більш активні глобалізаційні процеси. Через глобальну конкуренцію підприємства використовують тактику найму працівників на невисоку заробітну плату та з недосконалим соціальним пакетом чи застосовують у своїй діяльності аутсорсинг. Також непоодинокими є випадки, коли великі підприємства співпрацюють з малими структурними одиницями, діяльність яких здійснюється на тіньових засадах. Крім того, теперішня соціально-економічна ситуація в країні, а саме: розвиток малого бізнесу, посилення конкуренції на товарних ринках, вихід багатьох промислових виробництв у країні з більш низькими трудовими витратами, активізація міграційних процесів, обмежені можливості державного регулювання тощо – стимулює поширення тіньової зайнятості та неформальних відносин у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень. Оскільки ми досліджуємо проблематику тіньової зайнятості в Україні, то нас передусім цікавлять позиції вітчизняних науковців у цьому питанні. Наприклад, тіньову зайнятість розглядають як трудову діяльність, що дозволена чинним українським законодавством, проте процедура її реєстрації не передбачена або обмежена, а результати (доходи) не враховуються офіційною статистикою (не декларуються) і не підлягають оподаткуванню [2]. На думку вчених, тіньова зайнятість стосується: працівників і власників дрібних незареєстрованих виробничих одиниць; офіційно не оформлених працівників у зареєстрованих виробничих одиницях; індивідуально зайнятих осіб, які працюють без утворення юридичної особи й без патенту; тих, хто працює за наймом у приватних осіб без офіційного оформлення трудових відносин (без укладення трудової угоди чи контракту); працівників офіційного сектору, що здійснюють невраховану діяльність на своєму робочому місці (посаді).

Заслужує на увагу дослідження аспекту тіньової зайнятості як складової тіньового сектору економіки [3], за яким тіньова зайнятість – це нелегальна діяльність, що спрямована проти прав працівників, позбавляючи їх легального працевлаштування, оплати, охорони праці та засобів захисту згідно з гарантіями та правами, наданими державою. Ще одне бачення пов'язує формування і поширення цього негативного явища із загальним станом економіки країни, рівнем життя її населення і вихідними від держави обмеженнями у вигляді законодавчо встановлених норм оподаткування відповідно до загальноєвропейських стандартів і правил [4]. Акцент на тіньовій економіці вказує на те, що остання – це складний процес, який зазнає значного масштабування і впливає на всі сфери економіки в Україні. Інтегральний показник тіньової економіки свідчить про те, що через ситуацію з пандемією та

карантинні обмеження у 2020 р. і 2021 р. вона була «стабільною» та оцінювалася на рівні 31% [5]. Особливу роль і значення має тіньова економіка під час війни, коли безумовно перевагу має офіційна зайнятість, оскільки завдяки підтримці з боку держави роботодавцям частково вдається зберегти заробітну плату працівникам. Натомість у неофіційному секторі, де роботодавці, як правило, припиняли трудові відносини через відсутність трудового договору й контракту, працівники залишилися в програті. Це один бік питання. З другого боку, у скрутні воєнні часи тіньова зайнятість стає помічною, оскільки рятує від повного безробіття, а держава отримує податкові надходження у вигляді акцизного збору з автомобільного пального, тютюну чи продуктів харчування.

За таких складних обставин на порядку денному постає питання зв'язку тіньової зайнятості та соціальної безпеки особи.

Метою статті є узагальнення теоретичних аспектів тіньової зайнятості, встановлення логічного зв'язку між тіньовою зайнятістю та соціальною безпекою, а також визначення можливих шляхів скорочення обсягів тіньової зайнятості в контексті забезпечення соціальної безпеки.

Основні результати дослідження. Переорієнтація українського ринку праці з повної на продуктивну та ефективну зайнятість є продовженням розвитку нових форм зайнятості. Характерні риси сучасної світової тенденції упровадження нетипових трудових відносин, що проявляється в поширенні нових форм праці та зростанні трудового потенціалу працівників, спостерігаються в діяльності більшості фірм і секторів економіки й базуються на засадах задекларованої праці. Водночас у різних видах діяльності зберігається свідоме ухиляння роботодавців і працівників від оформлення трудових відносин для отримання тих чи інших переваг через приховування реальних доходів, отримання соціальних пільг і несплату податків. Гарантованому Конституцією працевлаштуванню протиставляється незадекларована праця, в якій програє і несе певні суттєві втрати як роботодавець, так і сам працівник.

Від незадекларованої праці Україна щорічно втрачає близько 100 млрд грн. Частка робітників, які працюють без оформлення трудових договорів і не сплачують податки, становить 20-30% (залежно від регіону, галузі, кваліфікації тощо). З 2014 р. (не враховуючи 2015 р.) спостерігається тенденція до зменшення неформальної зайнятості як в абсолютному, так і у відносному вимірі. Наприклад, у 2014 р. неформальна зайнятість становила 4540,9 тис. осіб, або 25,1% загальної кількості зайнятого населення, а у 2021 р. – 3061,6 тис. осіб, або 19,8%. Тобто рівень неформальної зайнятості за сім років зменшився на 5,3 в. п. З 2019 р. відбуваються значні зрушення в зниженні рівня незадекларованої праці у формальному секторі економіки, що, зокрема, пов'язано зі зміною в організації роботи інспекторів праці та побудові такої роботи в поєднанні з інформаційними та інспекційними заходами, які дають змогу не тільки виявити неоформлених працівників, а й сприяти роботодавцям в укладенні трудових договорів [6].

За останніми оприлюдненими Держстатом даними, кількість неформально зайнятого населення становила

3061,6 тис. осіб. Це 19,8% загальної кількості зайнятого населення, або майже кожен п'ятий серед тих, хто працює. Зайнятість у неформальному секторі економіки становила 1905,4 тис. осіб (63,1% загальної кількості осіб, які зайняті неформально, або 12,2% загальної кількості зайнятого населення). Неформальна зайнятість у формальному секторі економіки – 36,9% (1113 тис. осіб) [6; 7].

Така особлива картина притаманна воєнному часу, коли широкого розповсюдження набувають втрата роботи, руйнація підприємств, позбавлення соціальних прав і динамічно зростає кількість біженців. Масштабні втрати робочих місць, масова внутрішня та зовнішня міграція працездатного населення спричинили загострення ситуації на вітчизняному ринку праці. Роботодавць за умови створення нових робочих місць претендує на державну підтримку та компенсацію. В умовах повномасштабної війни, працевлаштовуючи внутрішньо переміщених осіб, роботодавець отримує від держави як компенсацію на виплату заробітної плати працівникам, так і компенсацію витрат на навчання, перепідготовку та підвищення кваліфікації таких осіб чи інших працівників. В Україні найбільш затребуваним є відновлення інфраструктури, будівництво житлових комплексів, забезпечення товарами першої необхідності та гарантії для офіційного працевлаштування та гідних умов праці.

Стосовно тіньового сектору економіки та нововведень під час воєнного стану в Україні, то важливим є скорочення податкових навантажень для роботодавців, оскільки тоді в них підтримується мотивація зберігати наявні та створювати нові робочі місця.

Розроблення пропозицій на державному рівні щодо зниження тіньової зайнятості є догичним до вирішення питань гарантування соціальної безпеки та вироблення стратегії державної політики в цій сфері. У загальному вигляді соціальну безпеку визначають як стабільне перебудування процесів сукупного відтворення працівника на макро-, мезо- і мікрорівні відповідно до потреб сталого розвитку суспільства. У низці праць вітчизняних і зарубіжних авторів дефініцію соціальної безпеки пов'язують: із соціальним захистом; із сферою реалізації соціальних суперечностей; із станом стабільної захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від можливих викликів і загроз у всіх сферах життєдіяльності; із забезпеченням номінального (нормованого та суспільно нормального) рівня соціальних умов і наданих соціальних благ – матеріальних, санітарно-епідеміологічних, екологічних, психологічних та інших, що визначають якість життя людини і суспільства [8, с. 12-24]. Постає запитання: який зв'язок соціальної безпеки та тіньової зайнятості? Дослідження соціальної безпеки дають змогу визначати найвагоміші загрози з огляду на те, що безпека в соціальній сфері по суті інтегрує деякі загрози, що стосуються інших сфер життя держави.

Непоодинокими є думки, що для забезпечення соціальної безпеки у світі та в українському суспільстві напрацьовані певні механізми. Наприклад, таким специфічним українським компенсаційним механізмом стала «тіньова» зайнятість економічно активного населення, яка поширюється в дрібнооптовій торгівлі, додатковій зайнятості (сумісництві), різних видах

зайнятості, де не застосовують офіційного оформлення. Можливий «зиск» від функціонування неформального сектору простежується через його часткову компенсацію потреби в нових робочих місцях. Проте такі характерні ознаки тіньової зайнятості, як низька продуктивність, недостатній рівень доходів, незадовільні умови праці тощо, ще раз наголошують на потребі розглядати тіньову зайнятість у симбіозі із соціальною безпекою [9].

Для підтвердження цієї думки розглянемо результати реалізації громадською спільнотою «Мережа правового розвитку» за підтримки Міжнародного центру «Відродження» проекту, який мав на меті об'єктивно дослідити вплив пандемії COVID-19 на правові потреби та проблеми в трудовій сфері неформально зайнятих осіб в Україні [10].

Пандемія COVID-19, крім сфери громадського здоров'я, також негативно вплинула на економічну ситуацію і, відповідно, на ситуацію у сфері зайнятості, зокрема на неформально зайнятих особах. У звіті за результатами дослідження громадської спільноти «Мережа правового розвитку» вказано, що неформальні працівники не належать до жодної з категорій, на яку поширюється соціальний захист: вони не вкрай бідні, вони мають дохід, але в них немає роботодавця, який би сплачував за них соціальні внески. Уряду важко визначити неформально зайнятих працівників та розробити для них ефективні механізми захисту, оскільки ця група населення просто невидима або виключена з офіційної статистики.

Дослідження тривало з листопада 2020 р. до травня 2021 р. та охоплювало неформально зайнятих осіб, зокрема тих, які:

- працювали неформально (відмова в легальному працевлаштуванні або бажання самої особи не оформлювати трудові відносини);
- отримували частину заробітної плати неофіційно («у конверті»);
- надавали «домашні» послуги, здійснюючи кустарне виробництво;
- працювали неформально за сумісництвом;
- виконували тимчасові або одноразові послуги.

З дослідження «Вплив пандемії COVID-19 на правові потреби неформально зайнятих осіб в Україні» випливають певні висновки:

- неофіційно працюють здебільшого представники робітничих професій, низькокваліфікованих, технічних професій, яких замінюють новітні технології, професій зі сфери інтелектуальної праці;
- як у малих містах, селах, так і у великих містах є передумови для формування сектору неформального працевлаштування. Утім, у малих містах, селищах, селах вірогідність формування неформальної зайнятості є вищою;
- неформальна зайнятість більш властива таким галузям, як торгівля, будівництво та ремонт, особисті послуги, готельно-ресторанна справа та допомога по господарству. За даними Держкомстату, вона є також поширеною в сільському, лісовому та рибному господарстві. Неформальна зайнятість широко представлена в середньому та малому бізнесі, меншою мірою – у великому бізнесі, майже відсутня або трапляється дуже рідко в державному та комунальному

секторі (переважно у формі строкових угод цивільно-правового характеру).

- основним чинником, що спонукає людей працювати неофіційно, є вища зарплата (завдяки уникненню сплати податків) і гнучкіший графік роботи. Інші переваги – можливість отримувати грошові виплати в зручний час, можливість швидко змінити роботу та дистанційна форма роботи. Водночас такі причини, як відсутність профільної освіти для певної посади, небажання займатися збиранням необхідних документів для офіційного працевлаштування, небажання мати запис про певне місце роботи в трудовій книжці, можливість отримувати пільги (субсидії) або виплати по безробіттю від служби зайнятості, були значно менш поширеними підставами обрати цю форму праці;

- серед неформально зайнятих більш поширена робота на неповний робочий день, суміщення роботи чи підробіток з навчанням, перебуванням на пенсії або в декретній відпустці. Трапляється поєднання двох чи трьох форм зайнятості одночасно;

- хоча менше третини неформально зайнятих респондентів зазначили, що їхня трудова ситуація обумовлена небажанням роботодавця оформити їх на роботу в належний спосіб, проте про невдалі спроби працевлаштуватися офіційно повідомили шість з десяти опитаних. Понад три чверті неформально зайнятих респондентів сприймають своє становище як тимчасове і збираються знайти роботу чи юридично оформити свою зайнятість. Лише 19% респондентів не збираються влаштуватися офіційно;

- найпершим стимулом для офіційного працевлаштування є фінансовий: якщо рівень заробітної плати буде достатньо високим, для восьми з десяти опитаних це буде дуже вагомим аргументом на користь офіційного оформлення. Окрім того, серед респондентів спостерігається високий інтерес до «соціального пакета», оплачуваної відпустки та лікарняних, а найменш вагомим стимулом є нарахування пенсійного стажу;

- на думку опитаних, найвагомим чинником неформальної зайнятості є небажання роботодавців офіційно працевлаштувати робітників. На другому місці – недосконалість державної політики та законодавства у сфері праці. Щодо заходів, які могли би сприяти офіційному працевлаштуванню та зменшенню кількості працевлаштованих без належного оформлення, найбільш популярними виявилися створення простого способу законного оформлення на невеликих або нерегулярних роботах і спрощення процесу сплати податків, а найменш популярним – інформування населення про негативні наслідки незареєстрованої роботи для держави.

Отже, основними бар'єрами, що стримують масовий перехід працівників з категорії неформально зайнятих до категорії офіційно працевлаштованих, є неспроможність або небажання роботодавців задовольнити такий запит працівників. Дослідження виявило тільки опосередковані причини такої позиції роботодавців, проте цієї інформації недостатньо, є потреба в додаткових дослідженнях явища неформальної зайнятості крізь призму потреб і проблем бізнесу, особливо малого та середнього.

Надзвичайно актуальним є також поглиблене дослідження тіньової зайнятості в аспекті забезпечення соціальної безпеки, оскільки неформальна зайнятість породжує низку негативних наслідків і соціальних ризиків як для самих працівників, так і для суспільства.

Працівники позбавляються гарантованого державою розміру заробітної плати, стикаються з порушеннями щодо робочого часу та з незаконними звільненнями, втрачають трудовий стаж і можливості користуватися державними гарантіями та пільгами, їхні шанси отримати правовий захист є мінімальними. Для суспільства неформальна зайнятість – це передусім зменшення надходжень до бюджетів усіх рівнів, що позначається на спроможності влади надавати публічні послуги, реалізовувати програми соціально-економічного розвитку та підтримувати систему соціального забезпечення.

Висновки. Як показує зарубіжний, досвід дотримання та забезпечення соціальної безпеки на державному рівні для всіх працівників, особливо для зайнятих тіньовою діяльністю, є цивілізаційною нормою. Державні органи влади мають намір здійснити низку практичних заходів, які б оздоровили ситуацію в цій сфері, зокрема щодо тіньової зайнятості. Наприклад, у діяльності Центрального міжрегіонального управління Державної служби з питань праці розпочато інформаційну кампанію, щоб донести до роботодавців і працівників інформацію про ризики та наслідки, які несе тіньова зайнятість в Україні. Серед заходів, які належить здійснювати навіть в умовах воєнного стану, будуть практикувати такі:

- застосовувати до роботодавця, який порушує правові норми, адміністративну та кримінальну відповідальність і фінансові санкції. Штраф за одного неоформленого працівника становить 10 мінімальних заробітних плат, тобто 67 000 грн, з подальшим наростанням цієї суми до 200 тис. грн;
- якщо роботодавець не укладає трудовий договір, то про такі випадки працівник має інформувати відповідні органи та повідомити, що порушуються його права як громадянина щодо працевлаштування.

Навіть дотримання такого короткого переліку заходів щодо інформування роботодавців про тіньову зайнятість (як впливає з дослідження [10]) дозволить забезпечити всі аспекти соціальної безпеки як стабільної захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави від можливих викликів і загроз у всіх сферах трудової діяльності.

Більш загальний висновок полягає в тому, що соціальна безпека має бути представлена певною системою організаційно-економічних, управлінських і правових заходів, метою яких є попередження соціальних загроз безпеці на всіх рівнях: державному, регіональному, конкретного підприємства, організації та особистісному. Підвищення рівня соціальної безпеки в царині тіньової зайнятості дасть змогу зберегти населення України не тільки в умовах теперішніх воєнних дій. Головне, що напрацьовані механізми соціальної безпеки органічно доповнять ефективну державну політику забезпечення соціальної безпеки громадян.

Список використаних джерел

1. Тіньова зайнятість в Україні сягає 9% від кількості зайнятого населення – Держпраці. *Українське Радіо*: сайт. 2023. URL: <http://www.nrcu.gov.ua/?channelID=1>
2. Шаульська Л., Якимова Н. Проблема тіньової зайнятості в контексті структурних трансформацій ринку праці. *Схід*. 2017. № 2(148). С. 28-35.

3. Онанченко В. С., Зливко С. В. Щодо адміністративно-правових заходів протидії тіньовій зайнятості в Україні. *Актуальні проблеми розвитку територіальних громад*: збірник. Чернівці, 2019. С. 259-263.

4. Харазішвілі Ю. М. Тіньова зайнятість та тіньова оплата праці в Україні: оцінки та прогнози. *Стратегія розвитку України*. 2011. Т. 1. № 4. С. 171-182.

5. *Тіньова економіка. Загальні тенденції. Січень-вересень 2021*: аналітична записка. Міністерство економіки України. 2022. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=b1583037-ecbd-462a-a2f1-1c798b588c6d>

6. Ігор Дегнера, голова Держслужби з питань праці, про тіньову роботу, яка шкодить обороноздатності країни. *Delo.ua*: сайт. 2023. URL: <https://delo.ua/economy/igor-degnera-golova-derzsluzbi-z-pitan-praci-pro-tinyovu-robotu-yaka-skodit-oboronozdatnosti-krayini-417987>

7. Неформально зайняте населення за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2021 році. *Державна служба статистики України*: сайт. 2022. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_nzn_smpvg_u.htm

8. *Стратегія та засоби конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС у процесі євроінтеграції*: монографія / ред. Т. Г. Васильців, Р. Л. Лупак. Львів: Видавництво ННБК «АТБ», 2018. 303 с.

9. Халецька А. А. Контури соціальної політики держави: соціальна безпека. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 2. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=99>

10. Липова П., Кулікова Н., Охріменко В., Полтенко Є., Шпикер М. *Вплив пандемії COVID-19 на правові потреби неформально зайнятих осіб в Україні*. Звіт за результатами дослідження. Київ, 2021. 106 с. URL: <https://ldn.org.ua/useful-material/zvit-za-rezul-tatamy-doslidzhennia-vplyv-pandemii-covid-19-na-pravovi-potreby-neformal-no-zayniatykh-osib-v-ukraini>

References

1. Tin'ova zaunyatist' v Ukraini syahaye 9% vid kil'kosti zaunyatoho naseleennya – Derzhpratsi [Shadow employment in Ukraine reaches 9% of the employed population – State Employment Service] (2023). *Ukrainian Radio*: Website. Retrieved from <http://www.nrcu.gov.ua/?channelID=1> [in Ukrainian].

2. Shaulska, L., & Yakymova, N. (2017). Problema tin'ovoyi zaunyatosti v konteksti strukturnykh transformatsiy rynku pratsi [Problem of shadow employment in the context of the labour market structural transformation]. *Skhid – Skhid*, 148(2), 28-35. [in Ukrainian].

3. Onanchenko, V. S., & Zlyvko, S. V. (2019). Shchodo administratyvno-pravovykh zakhodiv protydyi

tin'oviy zaunyatosti v Ukraini [Regarding administrative and legal measures to counteract shadow employment in Ukraine]. In *Aktual'ni problemy rozvytku terytorial'nykh hromad* [Current issues in the development of territorial communities] (pp. 259-263). Chernihiv. [in Ukrainian].

4. Kharazishvili, Yu. M. (2011). Tin'ova zaunyatist' ta tin'ova oplata pratsi v Ukraini: otsinky ta prohnozy [Shadow shadow employment and labor payment in Ukraine: estimates and forecasts]. *Stratehiya rozvytku Ukrainy – Development Strategy of Ukraine*, 1(4), 171-182. [in Ukrainian].

5. *Tin'ova ekonomika. Zahal'ni tendentsiyi. Sichen'-veresen' 2021* [Shadow economy. General trends. January-September 2021]: Analytical note (2022). *Ministry of Economy of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=b1583037-ecbd-462a-a2f1-1c798b588c6d> [in Ukrainian].

6. Ihor Dehnera, holova Derzhsluzhby z pytan' pratsi, pro tin'ovu robotu, yaka shkodyt' oboronozdatnosti krayiny [Ihor Dehnera, the head of the State Labor Service, on shadow work that harms the country's defense capabilities] (2023) *Delo.ua*: Website. Retrieved from <https://delo.ua/economy/igor-degnera-golova-derzsluzbi-z-pitan-praci-pro-tinyovu-robotu-yaka-skodit-oboronozdatnosti-krayini-417987> [in Ukrainian].

7. Neformal'no zaunyate naseleennya za statyyu, typtom mistsevosti ta vikovymy hrupamy u 2021 rotsi [Informally employed population by gender, type of locality, and age groups in 2021] (2022). *State Statistics Service of Ukraine*: Website. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_nzn_smpvg_u.htm [in Ukrainian].

8. Vasylytsiv, T. H., & Lupak, R. L. (Eds.) (2018). *Stratehiya ta zasoby konverhentsiyi systemy sotsial'noyi bezpeky Ukrainy ta YeS u protsesi yevrointehratsiyi* [Strategy and means of convergence of the social security system of Ukraine and the EU in the process of European integration]. Lviv. [in Ukrainian].

9. Khaletska, A. A. (2010). Kontury sotsial'noyi polityky derzhavy: sotsial'na bezpeka [Contours of state social policy: social security]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok – Public Administration: Improvement and Development*, 2. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=99> [in Ukrainian].

10. Lypova, P., Kulikova, N., Okhrimenko, V., Poltenko, Ye., & Shpiker, M. (2021). *Vplyv pandemii COVID-19 na pravovi potreby neformal'no zaunyatykh osib v Ukraini* [Impact of the COVID-19 pandemic on the legal needs of informally employed persons in Ukraine]. Report on the results of the study. Kyiv. Retrieved from <https://ldn.org.ua/useful-material/zvit-za-rezul-tatamy-doslidzhennia-vplyv-pandemii-covid-19-na-pravovi-potreby-neformal-no-zayniatykh-osib-v-ukraini> [in Ukrainian].

Надійшло 11.03.2023 р.